Eylül 2026, Cilt: 3 Sayı: 6
September 2026, Volume 3, Issue 6

arşiv de KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET DERGİSİ
Journal of Women and Gender in the Archives

Görünmeyenin Kaydı, Unutulmuşun İzi... Bellek, Geçicilik ve Efemeranın Söylemsel İnşası

Özkan GÜNER
Uzman Arşivci

Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera, Arşivlenemeyeni Yazıya Döken, Geçiciliği Kalıcı Kılan Bir Metin

Arşivler ve kütüphaneler, tarihsel süreç içerisinde toplumların kolektif hafızasını oluşturan ve gelecek kuşaklara aktaran temel kurumsal yapılar olarak kabul edilir. Ancak bu kurumların geleneksel işleyişi çoğu zaman resmi belgeler, kurumsal kayıtlar ve kalıcı olduğu varsayılan bilgi taşıyıcıları üzerine inşa edilir. Buna karşılık gündelik yaşamın izlerini taşıyan, geçici bir amaçla üretilen ve kullanım süresi sona erdiğinde değersiz kabul edilerek çoğu zaman yok olan belge ve nesneler, uzun yıllar boyunca bilgi ve belge yönetimi disiplininin sınırlarında kalır. Son yıllarda bellek çalışması, mikro tarih, gündelik yaşam tarihi ve kültürel çalışma alanlarında yaşanan dönüşümler, bu görünmez ve ihmal edilmiş malzemelere yönelik ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda "efemera" kavramı, yalnızca bir koleksiyon kategorisi değil, aynı zamanda alternatif bir tarih ve bellek alanı olarak yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır.

> *"Moda İskelede müzik var, dans var... Türk hanımlarına gazinoya girmeye müsaade varmış. Yalnız dansa izin yokmuş galiba... Bu hususta siz beylere çok öfkeleniyorum... Siz gider gezer, dans edersiniz kimse ses çıkartmaz amma bize gelince ne haddimize!"*[1]

"Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera, efemera kavramını yalnızca geçicilikle ilişkilendiren indirgemeci yaklaşımlardan uzak durarak, onu alternatif bir bilgi ve bellek üretim alanı olarak konumlandırmasıyla dikkat çekiyor."

1. Seher İnceoğlu Güner, *Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera* (İstanbul: Hiperyayın, 2022), 81.

Fatma Cevdet Hanım'ın İhsan Bey'e yazdığı mektuptaki ifadeleri, yalnızca iki kişi arasındaki bir yazışma olmanın ötesinde dönemin toplumsal cinsiyet ilişkilerine, kadınların kamusal alandaki konumuna ve sosyal yaşamın sınırlarına ilişkin, hatta Türk kadınları ile diğer yabancı kadınların sosyal hayattaki rolleri, görevleri, yapabilecekleri hakkında bize önemli ipuçları sunar. Kadınların kendi zihnindeki özgür ve sansürsüz gerçek düşüncelerini aktararak bize doğrudan bu bilgileri ulaştıran mektup biçiminde bir efemera. Peki nedir efemera?

Üretiminde, sadece geçici bir süre bir görevi yerine getirmek amacı taşıyan ve sonrasında herhangi bir değeri olmayacağı düşüncesi hâkim olan ve hakkında çok az çalışma yapılmasına karşın koleksiyonerler, arşivciler ve araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan bu kelime; "efemera" bize neyi anlatıyor ve neyi anlatmalı? Dr. Seher İnceoğlu Güner de bu kavramın bize kattıklarının önemi hakkında biraz daha bilgi aktarıyor ve sorgulamamızı sağlıyor. Araştırmacının *Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera*[2] adlı çalışması efemera kavramını tarihsel, kuramsal ve uygulamalı boyutlarıyla ele alırken aynı zamanda arşivcilik ve bilgi yönetimi alanında uzun süredir tartışılan tanımlama, sınıflandırma, erişim ve koruma sorunlarına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunuyor. Türkçe literatürde efemera üzerine üretilen kuramsal çalışmaların sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma, arşiv kavramının epistemolojik sınırlarını yeniden tartışmaya açması bakımından eleştirel bir boşluğu dolduruyor.

Kitap, geçicilik kavramının bellek, arşiv ve temsil sorunları bağlamında ele alındığı disiplinlerarası bir çalışma. Seher İnceoğlu geçici, kaybolmaya mahkûm, çoğu zaman değersiz görülen nesnelerin yani efemeranın, bireysel ve toplumsal hafızanın izlerini sürmede önemli bir kaynak olduğunu söylüyor. Bu yönüyle eser, resmi tarih anlatılarının dışında kalan mikro anlatılara ve gündelik yaşama ait izlere odaklanıyor. Bu yaklaşım, arşivleme pratiklerinin seçici doğasını sorgularken, bilginin ne şekilde üretildiği, korunduğu ve dışlandığı sorularını da gündeme getiriyor. Eserde efemera, yokluğa karşı direnen bir bellek formu olarak konumlandırılıyor.

Yapısal olarak eser, kavramsal çerçeve ile örnek okumalarını bir araya getiren bir düzen izliyor. Yazar, efemera kavramını tarihsel ve kuramsal bağlamda tartıştıktan sonra, gündelik yaşama ait belgeler ve anlatılar üzerinden çözümlemeler sunuyor. Bu çözümlemeler, efemeranın yalnızca geçici bir olgu değil, aynı zamanda alternatif bir bellek ve kayıt biçimi olarak okunabileceğini ortaya koyuyor.

Kitap, Dr. Seher İnceoğlu Güner tarafından doktora tez konusu olan "Sosyal ve Kültürel Boyutuyla Efemera"[3] çalışmasının gözden geçirilmiş hali olarak karşımıza çıkıyor. Tezden farklı olarak daha özet ve genel okuyucuya hitap edecek şekilde sadeleştirilmiş, yazarın kendi deyimiyle literatürden ziyade pratiğe ve güncele yönelik aktarımların ön plana çıkacağı şekilde üç bölüm olarak okuyuculara sunulmuş.

Tarihçe, Tanım, Türler

Yazar giriş kısmında, efemeranın farklı meslekler bir yana arşivcilik sahasında bile yaygın kabul görmüş ortak bir kavramsal açıklamasının olmamasının, malzemenin nitelenmesini dolayısıyla erişimini zorlaştırdığını ifade eder. Çalışmanın temel amacının Türkiye'deki efemeraya ilişkin sorunları ortaya koymak ve bu sorunu Bilgi ve Belge Yönetimi alanında çözüme kavuşturmak, aynı zamanda bu bilgi taşıyıcılarını sosyal ve kültürel boyutuyla incelemek olduğunu söyler.

Eserin ilk bölümü, efemera kavramının tarihsel gelişimine ve tanımlanmasına ayrılmıştır. Yazar, özellikle Bilgi ve Belge Yönetimi alanında dahi efemera kavramına ilişkin ortak bir tanımın bulunmamasının önemli sorunlar doğurduğunu belirtir. Kavramsal belirsizlik, yalnızca teorik tartışmaları değil; aynı zamanda tanımlama, kataloglama ve erişim süreçlerini de doğrudan etkilemektedir.

2. Seher İnceoğlu Güner, *Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera*.
3. Seher İnceoğlu, "Sosyal ve Kültürel Boyutuyla Efemera" (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET001606.pdf

Çalışmada, efemera sözcüğünün etimolojik kökenleri ayrıntılı biçimde incelenir. Kavramın ilk kez 14. yüzyılda farklı bir anlamda kullanıldığı, günümüzdeki kullanımına en yakın tanımın ise 19. yüzyılda ortaya çıktığı belirtilir. Yazar, geçmişte farklı kişi ve kurumlar tarafından yapılan tanımları karşılaştırarak kavramın sınırlarını belirlemeye çalışır ve efemerayı diğer bilgi taşıyıcılarından ayırabilecek yeni bir tanım önerisi geliştirir.

Bu bölümde sivil toplum kuruluşları ile efemera arasındaki ilişkiye de değinerek, efemera alanında doğrudan kurulmuş ya da dolaylı olarak efemera koleksiyonlarına sahip topluluklar hakkında bilgi verir. Ayrıca "efemerist" kavramını açıklar ve efemerist örnekleri verir. Bu noktada özellikle üzerinde durduğu husus, efemeranın büyük ölçüde koleksiyonerler tarafından toplanıp korunduğu ve çoğunlukla kişisel koleksiyonlarda bulunduğu, ancak araştırmacılarla paylaşımının sınırlı kaldığıdır. Koleksiyonerlerin bu malzemenin günümüze ulaşmasındaki önemli rolünü göz ardı etmeyen yazar, efemeranın değerinin araştırmacıların erişimine açılması ve paylaşılmasıyla daha iyi anlaşılabileceğini vurgular.

Birinci bölümün önemli katkılarından biri de efemera türlerine ilişkin tartışmalardır. Çalışmada, efemera türlerinin belirlenmesindeki güçlüklerin temel nedeninin, kavramın tanımsal belirsizliği olduğu ifade edilir. Yazarın "Efemera bir tür değildir; birden fazla belge türünü içeren şemsiye bir kavramdır ve üst veri alanıdır" tespiti, kitabın en dikkat çekici kavramsal önermelerinden biridir. Bu yaklaşım, efemerayı belirli bir belge türü olmaktan çıkararak farklı bilgi taşıyıcılarını kapsayan bir üst kategori şeklinde değerlendirmektedir.

Efemeranın Yönetiminde Karşılaşılan Sorunlar

İkinci bölümde sorunlar irdelenmiş, hangi kurumlarda ve kişilerde efemera malzemelerinin bulunduğu ve yine burada anlam karmaşasından kaynaklı kurum ve kişilerin efemerayı farklı değerlendirdiği konusuna değinilir. Araştırmada görüldüğü üzere aslında efemera türü malzemeler ulusal arşivler, kütüphaneler, müzeler, işletmeler ve sivil toplum kuruluşları gibi farklı kurumların yanı sıra koleksiyonerlerin, sahafların ve kişilerin elinde de bulunmaktadır. Ancak bu malzemeler bazen kurumlarda efemera koleksiyonu altında tanımlanmış bazen özel arşiv olarak tanımlanmış bazen de herhangi sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Toplama kültüründen gelmesi nedeniyle malzemenin özgün bağlamından koparılması yani provenansının kaybedilmesi kataloglama ve sınıflandırılmada sorunlara neden olmaktadır. Kurumların ise bu malzemelerin kataloglama ve sınıflandırma süreçlerini, kendi belirledikleri politikalar doğrultusunda yürüttükleri görülmektedir.

Bu bölümde sağlama politikaları üzerine de bilgiler aktarılmış, her kurumun kendi politikalarını belirlediği, ortak bir politikanın olmadığı, mevcut bir koleksiyon içinde yer alan efemera malzemelerini ayrıca tanımlamanın zor olduğu, bu sebeple kurumların mevcut arşiv politikaları çerçevesinde değerlendirildiği ifade edilir. Ayrıca yeni olduğu söylenen aktivist yaklaşım eleştirilerek, bu yaklaşımın aslında bilgi ve belge yönetimi uzmanları ile arşivcilerin mesleki sorumluluklarının her zaman bir parçası olduğu belirtilir.

Yine bu bölümde kurum yöneticilerinin bu malzeme türünün sağlanmasındaki rolüne değinilir. Özellikle sahaflar ve koleksiyonerler bunların kurtarıcıları olarak değerlendirilmekle birlikte, malzemelerin toplanmasında ticari değerlerinin belirleyici olabildiğine ve bu koleksiyonlara erişimin çoğu zaman sınırlı kaldığına dikkat çekilir. Yazar, sahaf ve koleksiyonerlerin üstlendiği bu koruyucu rolün çeşitli devlet politikalarıyla desteklenmesi ve malzemelerin daha geniş bir araştırmacı kitlesinin erişimine açılmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulanır.

Yazar dünyadaki bazı efemera koleksiyonlarına sahip kurumlardan bahsederken özellikle İngiltere, Amerika, Yeni Zelanda gibi birçok ülkede efemera koleksiyonu barındıran kurumların olduğunu ve en fazla koleksiyonun İngiltere'de bulunduğunu söyler. Kurumların elinde bulundurdukları efemera türü malzemelerin sınıflandırılması, düzenlenmesi ve tanımlanmasında karşılaştıkları sorunları; efemeranın yeterince bilinmemesi, malzemenin toplama kültüründen gelmesi ve üretim amacıyla ilişkili özellikleri üzerinden değerlendirir. Çözüm olarak ise efemera kavramının ve kapsamının açık biçimde tanımlanması ve buna yönelik kurum politikalarının geliştirilmesi gerektiğine değinir. Ayrıca efemeraya doğrudan "efemera" başlığı altında erişilememesini önemli bir erişim sorunu olarak ele alır ve bu sorunun çözülmesi gerektiği üzerinde durur.

Efemeranın Kaynak / Kanıt Niteliği ve Değeri

Bu bölümde yazar, değişen araştırma yöntemleri ve geleneksel kaynak kullanımının dönüşmesiyle birlikte efemera türü malzemelerin ön plana çıkmakla birlikte, uzman arşivciler tarafından görünür hale getirilmesinin de önemli olduğundan bahseder. Burada arşivciye düşen görev ve yetkinlik, mesleki öngörüsü ve entelektüel birikimiyle efemeranın hangi araştırma alanlarına ve araştırmacılara katkı sağlayabileceğini değerlendirebilmesidir.

Efemera türü malzemelerin dönemin tarihini, kültürel mirasını ve hafızasını barındırmanın yanı sıra zaman zaman kişilerin hayatı hakkında dikkate değer bilgiler taşıdığı, üretildikleri dönemin kültürel kanıtları olarak değerlendirilebileceği ifade edilir. Yazarın kitapta verdiği örnekler yoruma açık olmakla birlikte bir o kadar da önemli örneklerdir. Bu örnekler, malzemenin ilk bakışta sunduğu bilginin ötesine geçilebileceğini ve farklı disiplinlerden araştırmacıların bakış açılarıyla aynı malzemeden farklı bilgilerin üretilebileceğini göstermektedir. Ancak burada bir önceki bölümde belirtilen uzman arşivcinin hangi araştırmacılara hangi bilgileri aktaracağı yeni bir soru getirir beraberinde. Bir arşivcinin öngörüsü veya entelektüel bilgisi, bu malzemeleri istenen düzeyde tanımlamaya yeterli olabilir mi?

Sonuç bölümünde yazar, efemeraya ilişkin tanım sorununun çözülmesi, hatta alt başlıklar halinde efemera türlerinin belirlenmesi gerektiğini; konuyla ilgili kontrollü terimler sözlüğü oluşturulmasının daha isabetli tanımlamalar yapılmasına katkı sağlayacağını; belge merkezlerinin sağlama politikalarında efemera niteliğindeki belgelere de yer verilmesi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın bu konuda çalışmalar yürütmesi gerektiğini ifade eder.

Eleştirel Değerlendirme ve Sonuç

Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera, efemera ve bellek ilişkisini tartışmaya açan kuramsal çerçevesiyle literatüre önemli bir katkı sunmakla birlikte, bazı yönleriyle eleştirel bir değerlendirmeyi de gerekli kılmaktadır. Eserin en güçlü yönlerinden biri, efemerayı yalnızca arşiv dışı kalmış nesneler üzerinden değil, anlatı, duygu ve hatırlama pratikleri bağlamında genişletmesidir. Bu yaklaşım, kitabın kavramsal kapsamını zenginleştirmekte; ancak yer yer kavramın sınırlarının belirsizleşmesine de yol açmaktadır. Efemera ile hatırat, vb. özel arşiv malzemeleri arasındaki ayrımın daha net tanımlanması, çalışmanın kavramsal tutarlılığını güçlendirebilirdi.

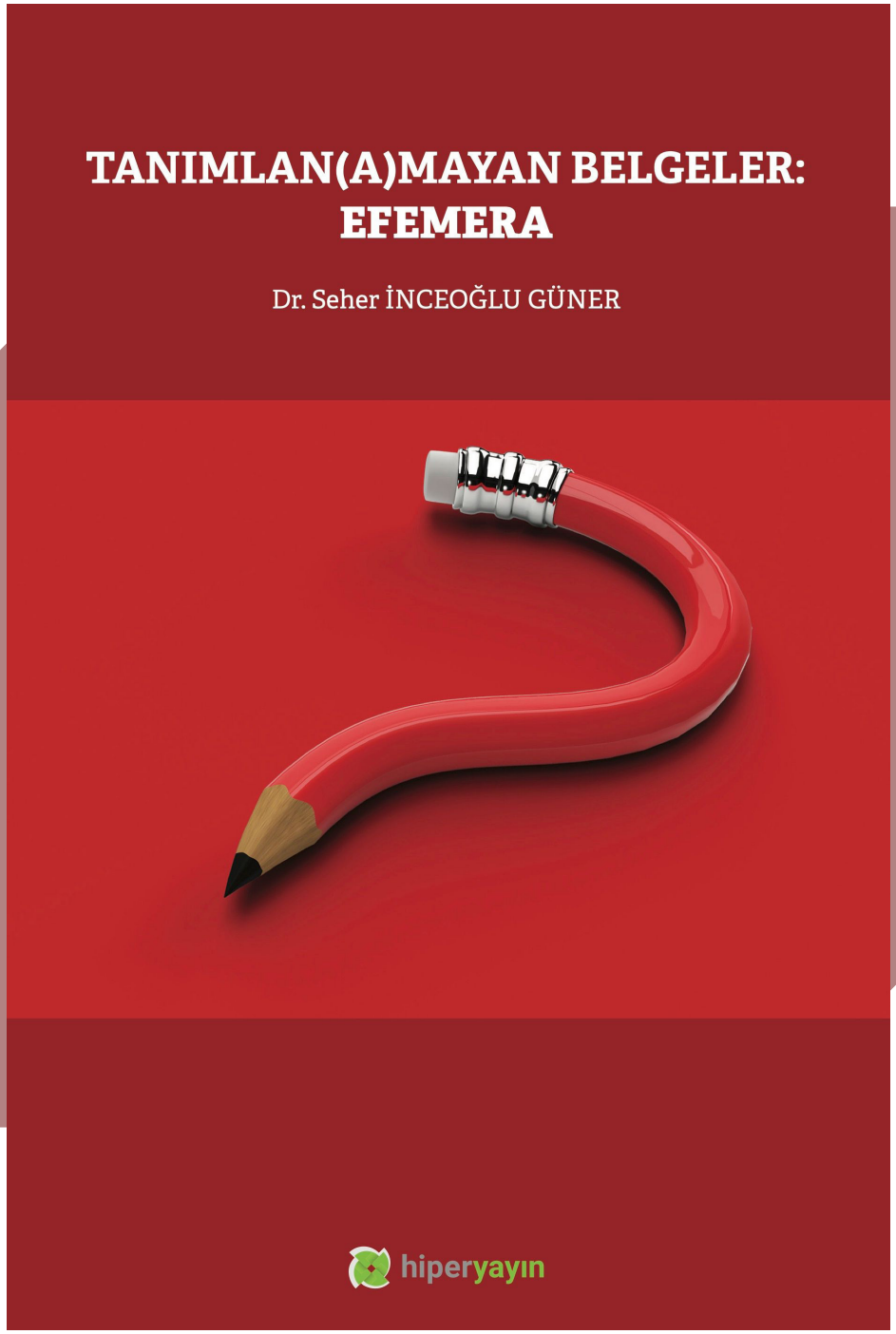
Yazarın disiplinlerarası yaklaşımı, kültürel çalışmalar ve bellek kuramları arasında verimli bir geçiş alanı yaratmaktadır. Bununla birlikte, bazı bölümlerde kuramsal referansların yoğunluğu, metnin analitik akışını zorlaştırmakta ve örnek incelemelerin geri planda kalmasına neden olmaktadır. Kuramsal tartışma ile somut örnekler arasındaki denge daha sistematik bir yapıyla kurulabilseydi metnin açıklayıcılığı ve ikna gücü artabilirdi.

Eserde kullanılan örneklerin niteliksel derinliği dikkat çekici olmakla birlikte, seçilen vakaların hangi ölçütlere göre belirlendiği konusu açık biçimde tartışılmamaktadır. Bu durum, çalışmanın yöntemsel şeffaflığı bakımından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Efemera üzerine yapılan çözümlemelerin yöntemsel çerçevesinin daha belirgin hale getirilmesi, kitabın akademik kullanılabilirliğini artıracaktır.

Yazarın, üçüncü bölümde arşivcinin entelektüel öngörüsüne yüklediği merkezi rol de dikkate değerdir; ancak bir arşivcinin kişisel ve entelektüel kapasitesinin bu denli heterojen bir malzemeyi nesnel biçimde tanımlamaya ne derece yetebileceği sorusu, alanda yeni tartışma kapıları aralamaktadır.

Buna karşın, *Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera*, efemera kavramını yalnızca geçicilikle ilişkilendiren indirgemeci yaklaşımlardan uzak durarak, onu alternatif bir bilgi ve bellek üretim alanı olarak konumlandırmasıyla dikkat çekiyor. Özellikle Türkçe literatürde efemera konusunun sınırlı sayıda çalışmayla ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda, Seher İnceoğlu Güner'in çalışması tartışma açıcı ve yönlendirici bir nitelik taşımaktadır.

Sonuç olarak eser, kavramsal genişliği ve eleştirel perspektifiyle güçlü bir akademik katkı sunarken kavram tanımları, yöntemsel açıklık ve yapılandırma bakımından geliştirilmeye açık yönler barındırmaktadır. Bu özellikleriyle kitap, tamamlanmış bir kuramsal çerçeveden ziyade, efemera ve bellek üzerine yürütülecek yeni araştırmalar için verimli bir düşünme zemini oluşturmaktadır.

TANIMLAN(A)MAYAN BELGELER:
EFEMERA
Dr. Seher İNCEOĞLU GÜNER
hiperyayın